

Folkloristika nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940): istorijos metmenys

VILMA DAUGIRDAITĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

ANOTACIJA. Po Antrojo pasaulinio karo prasidėjusi sovietinė Lietuvos okupacija ne vienam dešimtmečiui nulėmė folkloro tyrimų linkmę, nepalikdama galimybės ne tik tęsti nepriklausomoje Lietuvoje pradėtus tautosakos darbus, bet ir pažinti neideologizuotą ano meto folkloristikos istoriją be nutylėjimų, dviprasmiškų formuluočių. Todėl prieš 80 metų prasidėjusi Lietuvių tautosakos archyvo istorija paakino grįžtelėti atgal ir pakalbėti ne tik apie jo įsteigimą ir veiklą, bet apskritai apie folkloristiką nepriklausomoje Lietuvoje. Straipsnyje, pasitelkus įvairiuose archyvuose ir rankraštynuose išsibarsčiusius dokumentus, periodikoje skelbtas to meto dvasią pajusti leidžiančias publikacijas, ne vienu atveju išaugdavusias į diskusijas, siekiama išryškinti lietuvių folkloristikos, tuomet dar tik brendusios ir besiformavusios kaip savarankiška disciplina, istorijos kontūrus. Sujungiant įvairiuose šaltiniuose dažnai atsietai pateikiamą pabirą informaciją ir papildant ją iki šiol neskelbtais archyviniais duomenimis, aptariama, kokia buvo kultūrinė, akademinė, politinė terpė atsirasti centralizuotoms tautosakos institucijoms (Tautosakos komisijai, Komisijai tautos melodijoms rinkti ir tvarkyti, Lietuvių tautosakos archyvui), taip pat – kokie uždaviniai joms kelti ir kaip pavyko juos įgyvendinti. Bandant į nuoseklią grandinę sudėlioti atskirus faktus, tenka gręžtis ir į asmeninius prie lietuvių folkloristikos ištakų stovėjusių literatų ir folkloristų santykius, atspindinčius galbūt ne sovietmečiu akcentuotas asmenines ambicijas, o daug platesnes ano meto kultūrinės tendencijas.

RAKTAŽODŽIAI: lietuvių folkloristika, istorija, tautosaka, Tautosakos komisija, Lietuvių tautosakos archyvas.

Mūsų šalies istorija klostėsi taip, kad galimybės ir terpė formotis ir plėtotis tautosakos mokslui, netgi centralizuoti duomenų kaupimą Lietuvoje iš esmės atsirado tik XX amžiuje. Dirvą lietuvių folkloristikai pradėjo ruošti 1907 m. balandžio 7 d. Vilniuje įsteigta Lietuvių mokslo draugija, ėmusis organizuoti mokslinę, kultūrinę, švietėjišką humanitarų veiklą. Jos įstatuose buvo deklaruojamas dėmesys ir etnokultūrinei tradicijai, o tarp numatomos rinkti medžiagos tautosakos dalykai įrašyti pirmuoju punktu¹. Minint draugijos dvidešimtpenketmetį pastebėta, kad „ji žymiai

1 Žr. *Lietuvių mokslo draugijos įstatai*, Vilnius: Lietuvių mokslo draugija, 1907, p. 3. Tokia programinė nuostata išlieka ir 1926 m. atnaujintuose įstatuose: *Lietuvių mokslo draugijos Vilniuje įstatai = Statut Litewskiego Towarzystwa Naukowego w Wilnie*, Vilnius, 1926, p. 3.

pastūmėjo į priekį mūsų tautosakos darbą“, nors nei šioje srityje, nei kitose „nesukūrė savo ypatingos mokslo mokyklos“ (Merkelis 1932: 541).

Mokslo ir specializuotos taikomosios įstaigos, tarp jų – ir institucijos, turėjusios rūpintis kultūros paveldo išsaugojimu, tyrimų planavimu bei organizavimu² (plačiau žr. Juzefovičius 2007: 30–31), pradėtos steigti po Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo. Deja, į tautosaką iš pradžių neatkreipta ypatingo dėmesio; taip atsitiko galbūt dėl nepalankiai anuomet susiklosčiusios situacijos: neseniai susikūrusi Lietuvos valstybė ne tik nepaveldėjo jokios tautosakinę veiklą organizuojančios įstaigos, bet neturėta netgi reikšmingesnės tautosakos kolekcijos, nes Lietuvių mokslo draugijos narių ir talkininkų per palyginti trumpą laiką vienoje vietoje sukaupta gausi tautosakinė medžiaga buvo likusi Lenkijos okupuotame Vilniuje.

Tačiau įvairių besikuriančių ar tuomet jau veikusių draugijų, būrelių, muziejų ar pavienių asmenų plėtota kraštotyrinė veikla, dažnai apėmusi ir tautosakos rinkimą (plačiau žr. Balys 1947–1948 [I]; Mažiulis 1957), taip pat kalbininkų dėmesys tautosakai neleido nulsūgti beįsisukančiam tautosakos rinkimo ir skelbimo darbui. 1925 m. buvo išleista ir Petro Būtėno parengta *Lietuvių tautotyros žinių ir senienų rinkimo programa*³, teikusi pagrindinių nurodymų tautosakos rinkėjams, nors buvo skirta ne tik sakytinei kultūrai; tautosakos rinkėjų grupelės sudarinėjo ir savas medžiagos rinkimo instrukcijas bei klausimynus, kurių pirmieji buvo išspausdinti jau netrukus po lietuviškos spaudos draudimo panaikinimo.

Turėta ir rimtesnių mokslinių iniciatyvų, kurioms tada, deja, trūko ir pinigų, ir patirties, ir tautosakiniam darbui gerai pasirengusių specialistų. Būta sumanymo Švietimo ministerijos lėšomis ir teisėmis leisti periodinį leidinį *Lietuvių tautosaka*, tačiau, matyt, ir dėl per siauros specializacijos, ir dėl profesionalių folkloristų, galėjusių prisiimti redagavimo našta, stygiaus, ir dėl finansinių priežasčių žurnalas taip ir nepasirodė (žr. Būga 1923: [be p.]; Žukas 1969: 131–132; plg. Gaigalaitė 2009: 41; Mažiulis 1957: 74). 1923 m. imtasi leisti periodinį žurnalą *Tauta ir žodis*, apie kurį besiburią kalbininkai, istorikai bei kitų humanitarinių disciplinų mokslininkai rūpinosi ir tautosakos šaltinių bei studijų publikavimu. Vertinant plačiau – tiek *Tauta ir žodis*, tiek kiti tautosaką spausdinę leidiniai, rūpinęsi pateikti medžiagos *tautos dvasiai tirti ar plačiosios visuomenės reikalams*, buvo netiesioginė paskata domėtis folkloru ir į jo rinkimą įsitraukti platesnei auditorijai.

Folkloro sklaida, atrodo, rūpėjo ir Švietimo ministerijai. Jau 1924 m. Mykolas Biržiška ėmėsi, jo teigimu, Švietimo ministerijos sumanymo rengti visuotinį lietu-

.....
2 Pavyzdžiui, 1920 m. buvo sudaryta Valstybės archeologijos komisija, iki 1936 m. vykdžiusi istorijos paminklų apsaugą.

3 P. Būtėno programa parengta latviškos programos pagrindu (Pēteris Šmidts. „Programma tautas tradīciju krājējiem“, *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 1923, Nr. 2–6); pats Pēteris Šmitas rēmėsi Eduardo Volterio sudaryta *Programa liaudies tradīciju rinkējams* (1892) (Vyksna 2014: 169).

vių dainyną ir Knygų leidimo komisijai pateikė ambicingą dainų tvarkymo ir leidimo darbų planą⁴, kurį pakartojo 1925 metais. Puikiai išmanydamas ne tik spausdintus, bet ir archyvinius dainų šaltinius⁵, jis išskyrė tris šio darbo kryptis: 1) dainų rinkimo istorijoje žymesnę vietą užėmusių ir bibliografinė retenybe tapusių rinkinių pakartotinis leidimas, įtraukiant ir jų parengėjų surinktą, bet dar neskelbtą medžiagą; 2) tolesnis tvarkingas dainų rinkimas (pasitelkiant „visuomenę, mokyklas ir atskirus asmenis“) bei publikavimas; 3) didžiojo dainyno rengimas spaudai, susisteminant spausdintą, archyvų ir naujai užrašomą medžiagą⁶. Darbus planuota pradėti 1925, o baigti 1935 metais. Kaip ne kartą pripažinta, toks sumanymas, dar nesant specialios folkloristikos ar kultūros įstaigos, tuomet liko neįgyvendintas⁷ (Žukas 1969: 132; Pšibilskis 2009: 284). Kita vertus, 1924 ir 1925 m. teiktuose planuose aptinkamos paskiros užuominos leidžia manyti jau tuo metu sklandžius idėjai centralizuotai kaupti ir tvarkyti folklorą; ją ir buvo pasiūlyta (ar pats pasisiūlė) įgyvendinti M. Biržiškai. Ryškinti tokią prielaidą leistų ne tik 1924 m. teiktame projekte paminėtas Švietimo ministerijos sumanymas rengti „visuotinę lietuvių dainyną“, bet ir po metų pakoreguotame projekto variante esanti užuomina apie steigtiną naują instituciją, kur visa dainų medžiaga (taip pat ir toliau renkama) turėtų būti saugoma: „Surinktosios dainos ir jų nuorašai, spausdintieji ir nespausdintieji dainų rinkiniai, dainų gaidos ir t.t. sudarys Šv[ietimo] M[inisterijos] dainų muziejų.“⁸

Reikšminga prielaida moksliniam folkloristikos centrai rastis buvo Lietuvos universiteto įsteigimas. Universitete telkėsi mokslo darbą dirbti ir organizuoti pasiryžę humanitarai, kėlę ir nacionalinės kultūros tyrimo, sklaidos bei kaupimo ateities darbams klausimus. Įvairialypę mokslinę ir kultūrinę veiklą plėtojusiame Humanitarinių mokslų fakultete tautosakiniam darbui pamažu brendo ir literatūrinis pagrindas konsolidavosi universiteto profesūra, kurios iniciatyva dar nesistemiškai,

4 M. Biržiškos Knygų leidimo komisijai 1924 m. pateiktas dainų kodifikacijos darbų planas, *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – LCVA), f. 391, ap. 4, b. 1285, l. 128.

5 1916–1925 m. M. Biržiška išleido šešias skirtingos paskirties knygeles apie dainas (plačiau žr. Matulevičienė 2005).

6 M. Biržiškos Knygų leidimo komisijai 1925 m. pateiktas dainų kodifikacijos darbų planas, LCVA, f. 391, ap. 4, b. 1285, l. 129–130 (sp. Laima Breslauskienė. „Keli M. Biržiškos veiklos liudijimai“, in: *Lietuvos archyvai*, [kn.] 2, parengė G. Guobys, B. Vonsavičius, Vilnius: Mokslas, 1990, p. 120–122).

7 Reikia turėti omenyje ir tai, kad, pasikeitus valiutai ir „perkainojus tuo būdu išleistas markių laikais knygas“, jų leidyba 1924–1925 m. (kai M. Biržiška teikė savąjį projektą) buvo labai kritusi (žr. Ministerių Kabinetai Knygų leidėjų ir pirklių memorandumas, LCVA, f. 391, ap. 4, b. 1286, l. 71–74 (sp. V. Žukas. „Iš buržuazinių metų lietuvių spaudos istorijos. (Archyvinė medžiaga)“, *Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai*: Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai, 1967, t. 6, p. 175–178).

8 M. Biržiškos Knygų leidimo komisijai 1925 m. pateiktas dainų kodifikacijos darbų planas, LCVA, f. 391, ap. 4, b. 1285, l. 130.

bet jau pradėta kaupti ir tautosaka⁹. Iš fakulteto Tarybos posėdžių protokoluose aptinkamos informacijos matyti, kad medžiaga kaupta įvairiais tikslais. Pavyzdžiui, nusprendus prašyti Švietimo ministeriją skirti pinigų vienam ar kitam rinkiniui įsigyti, pažymima, kad jis „turi vertės lietuvių kalbos žodynui“¹⁰; skatinti ir remti fakulteto leidžiamam žurnalui *Tauta ir žodis* tautosaką siuntę rinkėjai: antai LU HMF Tarybos 1928 m. spalio 5 d. posėdyje svarstytas žurnalui medžiagos atsiuntusio Panevėžio mokytojų seminarijos tautotyros būrelio prašymas skirti dviejų šimtų litų pašalpą tautosakos darbams atlikti¹¹.

Taigi atrodytų dėsninga, kad būtent universiteto aplinkoje įgyvendinta folklorinės veiklos centralizavimo idėja ir 1930 m. prie Humanitarinių mokslų fakulteto sudaryta Tautosakos komisija – pirmoji oficiali institucija, kuriai patikėti tautosakos reikalai: rinkti ir ruošti lietuvių tautosaką kodifikavimui. Nors aptariamuoju laiku didžioji Švietimo ministerijos biudžeto dalis buvo skiriama švietimui, o kultūros įstaigos finansuotos gana kukliai (Mačiulis 2005: 55–56), Vyriausybė vis dėlto numatė skirti pinigų ir tautosakos rinkimui¹². Tačiau įstatymiškai komisijos veikla dar nebuvo reglamentuota, paliekant ją kaip Lietuvos universitetui, o ne kaip Švietimo ministerijai pavaldžią instituciją. Tokį komisijos statusą, regis, bus siūlusi ne ministerija, o tautosakos reikalų iš savo rankų nenorėjusi išleisti Humanitarinių mokslų fakulteto profesūra. Ministerija tokiam sprendimui tik pritarusi. Svarstymus šia linkme kreipia 1929 m. balandžio 19 d. LU HMF Tarybos posėdžio, kuriame buvo pristatyti Lietuvių kalbos žodyno ir tautosakos rinkimo reikalai, protokole užfiksuota informacija, kad „[d]ekanas <...> valstybės prezidento pasiūlymu yra sukvietęs komisiją, kuri yra nustačiusi L[ietuvių] K[albos] Žodyno redakcijos ir tautosakos rinkimo sąmatą ir etatų projektą – komisijos nustatytame projekte LKŽ redakcija ir tautosakos rinkimo dalykas turįs būti H[umanitarinių] M[okslų] F[akulteto] žinioje, jųjų etatai ir sąmata įeina į HMF etatus ir sąmatą“¹³.

1929 m. gruodžio 12 d. vykusiame LU HMF Tarybos posėdyje jau buvo pranešta, kad „yra susidariusi [T]autosakos komisija iš pirm. prof. V. Krėvės–Mickevičiaus,

9 Tokių žinių teikia ir Lietuvos universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto (toliau – LU HMF) Tarybos posėdžių protokolai: 1926 m. rugsėjo 14 d. posėdžio protokolas, *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – VUB RS), f. 96–VDU 17, l. 4; 1927 m. vasario 11 d. posėdžio protokolas, VUB RS, f. 96–VDU 17, l. 27.

10 LU HMF Tarybos 1927 m. lapkričio 18 d. posėdžio protokolas, VUB RS, f. 96–VDU 17, l. 62; taip pat žr. LU HMF Tarybos 1928 m. birželio 14 d. posėdžio protokolas, VUB RS, f. 96–VDU 17, l. 82.

11 VUB RS, f. 96–VDU 17, l. 85.

12 Įdomumo dėlei galima paminėti, kad 1930 m. valstybės biudžete Tautosakos komisijai buvo skirta 44 080 Lt; palyginimui: Lietuvių kalbos žodyno redakcijai – 55 466 Lt, Archeologijos komisijai – 15 000 Lt, M. K. Čiurlionio galerijai ir valstybiniam muziejui – 92 174 Lt (Mačiulis 2005: 56).

13 LU HMF Tarybos 1929 m. balandžio 19 d. posėdžio protokolas, VUB RS, f. 96–VDU 17, l. 99.

M. Biržiškos ir B. Sruogos ir pasiskirsčiusi darbą¹⁴; Ministrų Kabinetas komisijos sudėtį patvirtino kiek vėliau – 1930 m. balandžio 10 d.¹⁵

Aptariant komisijos darbus ir nuopelnus lietuvių folkloristikai, sutariama, jog gavus finansavimą ir pradėjus mokėti rinkėjams buvo pagyventas tautosakos rinkimas. Vytauto Didžiojo universiteto 1927–1932 m. apyskaitoje pateikiamais duomenimis, sutelkus pastangas ir sudarius gana tankų specialaus folklorinio pasirengimo neturėjusių, tačiau vietinę tradiciją gerai išmanusių talkininkų tinklą, maždaug per trejus metus buvo surinkta apie 100 tūkstančių folkloro dalykų¹⁶. 1930 m. paskelbta ir folkloro rinkimo programa, nors ji (kaip ir minėtoji P. Būtėno programa) buvo skolintinė: „paimta iš rusų tautosakos rinkimo komisijos nustatytos programos ir pritaikyta mūsų reikalams“¹⁷, vėliau nė karto neperleista, nepapildyta, nepakoreguota, nors, Antano Mažiulio pastebėjimu, joje nepakę nurodymų tiksliam tautosakos užrašymui (Mažiulis 1957: 75). Šiuokart, nesileidžiant į platesnį lietuvių folklorinės periodikos nepriklausomoje Lietuvoje aptarimą, tik primintina, kad jau pirmaisiais veiklos metais komisija, kaip ir daugelis kitų ano meto institucijų, pradėjo leisti ir tęstinį leidinį *Mūsų tautosaka*¹⁸ – pirmąjį tautosakininkų metraštį, kuriame paskelbta daug tautosakos rinkinių ir rinkinukų, etnografinių kaimo gyvenimo ir papročių aprašymų, mokslo darbų, nors folkloro tyrimų ir tekstų publikacijų, recenzijų, įvairių informacinio pobūdžio straipsnių ir toliau nevengė ir kiti mokslo bei kultūros žurnalai, periodinė spauda.

Tačiau stokoiant platesnio folkloro dalykų išmanymo, aktyviau nebendradarbiaujant su kituose kraštuose jau veikiančiais tokio pobūdžio centrais (taip pat ir kaimyninėje Latvijoje jau 1924 m., o Estijoje 1927 m. įsteigtais tautosakos archyvais), mokslinę komisijos veiklą neretai nustelbdavo tautosakos populiarinimas. Kaip yra pastebėjęs Juozas Ambrazevičius, „Lietuvių Tautosakos Komisija, vadovaujama prof. Krėvės-Mickevičiaus, buvo tas kolektyvas, kuris rūpinosi tautosaką rinkti, populiarinti, tirti. Bet didžiausias jos nuopelnas – tai šitas išpopuliarinimas. Tai buvo reikalingas darbas. Tik jo dar neužtenka“ (Ambrazevičius 1937). Jono Balio vertinimu, prie populiarinimo bene labiausiai prisidėjęs vaikų lektūrai skirtos stilizuotos tautosakos knygutės¹⁹ buvo „gal ir geras daiktas, bet jas turėjo leisti „Sp. Fondas“, „Sakalas“ ar

14 LU HMF Tarybos 1929 m. gruodžio 12 d. posėdžio protokolas, *VUB RS*, f. 96–VDU 17, l. 119.

15 Ministrų Kabineto 1930 m. balandžio 10 d. posėdžio protokolas, *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 637, l. 68.

Informaciniame leidinyje *Vytauto Didžiojo universitetas: antrųjų penkerių veikimo metų (1927.II.16 – 1932.IX.1) apyskaita* (Kaunas, 1933) nurodoma, kad Tautosakos komisija veiklą pradėjo 1930 m. vasario 19 d. (p. 213).

16 Žr. *Vytauto Didžiojo universitetas: antrųjų penkerių veikimo metų (1927.II.16–1932.IX.1) apyskaita*, p. 213.

17 „Tautosakos rinkimo programa“, *Mūsų tautosaka*, 1930, t. I, p. 154.

18 1930–1935 m. išleista dešimt žurnalo knygų; dešimtoji, išėjusi 1935 metų data, pasirodė 1936-aisiais.

19 Kaip antai: Vincas Krėvė. *Aitvaras liaudies padavimuose*, Kaunas: Humanit. m. fakultetas, 1933; Vincas Krėvė. *Sparnuočiai liaudies padavimuose*, Kaunas: Hum. mok. fak. tautosakos komis., 1933;

kuri kita leidykla, tik ne gryojo mokslo, universiteto, įstaiga“ (Balys 1936: 296; taip pat žr. Lietuvos aidas 1935).

Spragų ir neprofesionalumo komisijos darbe tikrai neišvengta. Nesant folklorinį pasirengimą turinčių specialistų, aplaidžiai tvarkyta komisijai siunčiama tautosaka, strigo jos sisteminimo ir kataloginimo darbai, stabdę ne tik medžiagos panaudojimą studijoms bei tyrimams, bet ir „konsoliduotų tautosakos rinkinių“ sudarymą (plačiau žr. Balys 1936: 294–295; Mažiulis 1957: 75). Tokių rinkinių iš tautosakininkų jau tikėjosi ir visuomenė, ypač – rašytojai. Baigiantis dvidešimtiesiems Lietuvos nepriklausomybės metams, Antanas Venclova, rašydamas apie neatidėtinus dar nepadarytus kultūros darbus, minėjo ir keliolikos ar kelių dešimčių tomų kapitalinio tautosakos leidinio parengimą, nes iki tol, jo žodžiais tariant, visuomenei kyšioti maži tautosakos rinkinukai, tartum alkanam vaikui saldainiai (Venclova 1938: 33–34)²⁰.

Vertinant Tautosakos komisijos leidybinę veiklą, reikia pripažinti, kad mokslo ir kultūros reikmėms skirtų profesionaliai parengtų folkloro šaltinių edicijos ledai dar nebuvo pralaužti. Be Jurgio Dovydaičio sudaryto dainų rinkinio²¹, kuris anuomet vertintas kaip „brangi, bet tik „žalia“ tautosakos medžiaga“ (Balys 1932a: 140), V. Krėvės-Mickevičiaus vardu pradėtas leisti, bet taip ir nebaigtas didelis sąvadas *Patarlės ir priežodžiai* (t. 1–3, Kaunas, 1934–1937; dalis ketvirtojo tomo medžiagos paskelbta žurnale *Darbai ir dienos*, 1938, t. 7). Deja, apimtimi fundamentiniam leidiniui prilygstantis patarlynas nei tada, nei vėliau nelaikytas mokslo reikalams tinkančiu ir patikimu šaltiniu (žr. Balys 1935a: 24–25, 1947–1948 [III]; Lietuvos aidas 1935; Grigas 2000: 32).

Šiandien tik retoriškai būtų galima svarstyti, kodėl liko neįgyvendinta iš esmės nė viena M. Biržiškos leidybinė dainynų idėja, o su tikru bibliofilo kruopštumu ir erudicija parengtas naujasis *Liudo Rėzos Dainų* leidimas²² – originalus pateikiamu dainų teksto lyginimu ir teksto kritika (Ambrazevičius 1938a: 133) – išėjo kaip VDU Humanitarinių mokslų fakulteto leidinys, nors juo ir prisidenginėta įrodinėjant komisijos, laikiusios „savo pareiga ruošti tautosakos leidinius *plačiosios visuomenės ir mokyklų* reikalams“, veiklos mokslškumą²³ (Sruoga 2003: 430). Siekiant

.....
 Vincas Krėvė. *Dzūkų poringės*, Kaunas: Humanit. m. fak., 1934; *Mūsų pasakos*, spaudai paruošė S[alomėja] Nėris, Kaunas: Hum. mok. fak. tautosakos komisija, 1934; *Aukštaičių pasakos*, spaudai paruošė P. Vaičiūnas, Kaunas: Hum. m. fak. tautosakos komis., 1934.

20 Atsakydamas į A. Venclovos pastabas, tautosakos leidimo reikalu spaudoje pasisakė ir J. Balys (žr. Balys 1938b).

21 *Dainos*, Jurgio Dovydaičio surinktos ir skiriamos mokykloms, Kaunas: Vytauto Didžiojo Universiteto Humanitarinių Mokslų Fakulteto Tautosakos komisija, 1930.

22 *Liudo Rėzos Dainos*, M. Biržiškos spaudai parengta, 3-ias leid., Kaunas: VDU humanitarinių mokslų fakultetas, d. 1, 1935; d. 2, 1937.

23 Beje, į ginčus su Lietuvių tautosakos archyvu įsivėlusį Tautosakos komisija reikalavo, kad iš archyvo lešų būtų apmokėta *Liudo Rėzos Dainų*, kaip komisijos leidinio, sąskaita, nors knyga išėjo Humanitarinių mokslų fakulteto vardu, o ir pačios spaustuvės sąskaitos iš pradžių, regis, buvo

objektyviau įvertinti komisijos darbą ir jos indėlį į lietuvių folkloristiką, nori nenori tenka kelti gal ir diskutuotiną klausimą, ar komisijos pirmininko tautosakinės aspiracijos nebus užgožusios mokslinių folkloro tyrimų plėtros ir sklaidos idėjų; o jų, kaip rodo ir M. Biržiškos atvejis, atrodo, būta. Beje, medžiagą savo mokslinėms studijoms Lietuvoje rinkęs ir pirmuosius dar tik besiformuojančios lietuvių folkloristikos žingsnius atidžiai stebėjęs suomių tautosakininkas Aukusti Robertas Niemis būtent Mykolą Biržišką matė kaip tinkamiausią kandidatą organizuoti tada (1925) dar nepradėtą „visą kraštą apimantį tautosakos rinkimą“ (Niemi 1996: 519).

Tautosakos komisijos pirmininko ir kitų jos narių literatų į folklorą pirmiausia žvelgta kaip į literatūros menui ir mokslui svarbų šaltinį, todėl pakankamo dėmesio nesulaukė ir dainų melodijos, kurios, muzikų teigimu, užrašinės ir tvarkytos vis dar vangiai ir ne visai tinkamai²⁴. Tik 1934 m. spalio mėnesį jau prie Švietimo ministerijos buvo sudaryta Komisija tautos melodijoms rinkti ir tvarkyti, į kurią įėjo Kultūros reikalų departamento direktorius Antanas Juška, kompozitorius Stasys Šimkus ir Zenonas Slavinskas (vėliau – Slaviūnas), kuriam patikėtos komisijos sekretoriaus, reikalų vedėjo ir fonografuotojo pareigos. Ši nė metų nedirbusi komisija istoriografijoje pristatoma gana kukliai, nors posėdžių protokolai rodo, jog muzikų brandintos rimtos kultūrinės ir mokslinės idėjos, atspindinčios bendrą to meto kultūros politiką. Prioritetu laikyta kokybiškai užrašytų melodijų kaupimas (mąstyta apie instrukcijų bei kursų rinkėjams rengimą, pagaliau įsigyta geros garso įrašymo technika, kurią Z. Slaviūnas kurį laiką studijavo Berlyne) ir sisteminimas. Veiklos akiratyje buvo ir medžiagos skelbimas, tačiau jis, priešingai Tautosakos komisijos koncepcijai, numatytas tik susistemintus ir suklasifikavus užrašytas melodijas²⁵.

Istoriografijoje paprastai apsiribojama patebėjimu, jog Komisija tautos melodijoms rinkti ir tvarkyti suburta po nemažų liaudies dainomis besidominčių muzikų pastangų. Bet čia reikėtų pažymėti, kad 1934 m. ir pačioje Švietimo ministerijoje, ir jos vykdomoje kultūros politikoje įvyksta esminių pokyčių. Pasikeitus Ministrų Kabinetai, keičiasi ir Švietimo ministerijos vadovas, įsteigiamas naujas ministerijos padalinys – Kultūros reikalų departamentas, kuriam pavedama tvarkyti kultūros politiką (plačiau žr. Mačiulis 2005: 33–35). Formuojant valstybės kultūros politiką, šįkart neliko nuošalyje ir folkloras. Naujai įsteigto departamento direktorius A. Juška, spaudos atstovams pristatydamas vadovaujamo ministerijos padalinio veiklos gaires,

.....
 adresuotos fakultetui (žr. VDU rektorius 1935 m. rugsėjo 18 d. raštą ir jo priedą švietimo ministrui (LCVA, f. 391, ap. 4, b. 1778a, l. 38) ir pastarojo 1935 m. rugsėjo 18 d. išsiųstą atsakymą (LCVA, f. 391, ap. 4, b. 1778a, l. 36).

24 Zenono Slavinsko 1933 m. kovo 9 d. pareiškimas Tautosakos komisijos pirmininkui, *Tautosakos komisijos dokumentai (1933 m.)*, saugomi Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne (toliau – LLTI LTR).

25 Žr. Kostas Aleksynas (par.). „Komisijos tautos melodijoms rinkti ir tvarkyti posėdžių protokolai“, *Tautosakos darbai*, 2005, t. XXII (XXIX), p. 262–271.

pastebėjo, kad „[y]patingo dėmesio bus kreipiama į rinkimą lietuviškų liaudies dainų ir melodijų“, kurias bus siekiama užfiksuoti fonografu, o jų „spausdinimas su gaidomis ir be bus padarytas sistemingas“ (Beleckas 1934). Toks dainų ir melodijų paminėjimas neatsitiktinis: A. Juška, nors ir neturėdamas muzikinio išsilavinimo, buvo išrinktas Komisijos tautos melodijoms rinkti ir tvarkyti pirmininku.

Švietimo ministerijoje įkūrus Kultūros reikalų departamentą, iš esmės keitėsi ir valstybės vykdomos kultūros politikos kryptis. Dangiuro Mačiulio pastebėjimu, pasiryžta retoriškoms ir abstrakčioms kalboms apie miglotai įsivaizduojamą tautinę kultūrą pagaliau suteikti apčiuopiamą pamatą, kurį, iš akademinų sluoksnių atėjusio naujojo švietimo ministro Juozo Tonkūno manymu, galėjo padėti rasti mokslas, tiksliau – lituanistiniai tyrimai: lietuvių kalbos, literatūros, istorijos, folkloro. Be to, ir visuomenė jau buvo pakankamai subrendusi, kad ją būtų galima patenkinti „naiviomis pasakaitėmis apie garbingą lietuvių praeitį, neišsemiamus tautosakos aruodus ar dainingą lietuvių kalbą“ (Mačiulis 2005: 177).

Akademiškumo stokojantis prie Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto veikusios Tautosakos komisijos darbas tikriausiai ir bus davęs pretekstą reorganizacijai folkloro srityje. Dar sutapo, kad kaip tik tuo metu pasirodė nemaža triukšmo spaudoje ir visuomenėje sukėlęs Tautosakos komisijos išleistas V. Krėvės *Patarlių ir priežodžių* pirmasis tomas, kuris dėl jame publikuojamų vadinamųjų necenzūrinių dalykų, kaip įžeidžiančių viešąją dorovę, buvo konfiskuotas Kauno miesto ir apskrities komendanto; knyga sulaukė ir mokslinės kritikos dėl parengimo, medžiagos autentiškumo (Lietuvos aidas 1935). Be to, reikia turėti galvoje, kad ir akademinėje terpėje jau brendo poreikis ir sąlygos pradėti solidesnius folkloro darbus. Bendras kontekstas leidžia stebėti, kad XX a. ketvirtajame dešimtmetyje Vytauto Didžiojo universitete folkloristika jau formavosi kaip savarankiška disciplina. Humanitarinių mokslų ir Teologijos–filosofijos fakultetuose pradėtas dėstyti savarankiškas lietuvių tautosakos kursas²⁶, kuris HMF anksčiau būdavo įtraukiamas į M. Biržiškos skaitytų lietuvių literatūros istorijos paskaitų programą. Dėstyti įvairūs specialūs kursai (dzūkų dainos ir padavimai²⁷, lyginamieji folkloro tyrimai, lietuvių tautosakos rinkimo istorija, suomių *Kalevala*²⁸), organizuojami lietuvių tautosakos seminarai. Iš komandiruotės į Pabaltijo valstybes grįžusio M. Biržiškos siūlymu²⁹ Vytauto Didžiojo universitete 1934 m. pagaliau įsteigta Etnikos

26 Žr. 1934 m. rudens semestro paskaitų tvarkaraštis: 1934–IX–15 – 1934–XII–15, Kaunas: [Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakultetas], 1934, p. 5–6; VDU Teologijos–filosofijos fakulteto Filosofijos skyriaus paskaitų tvarkaraščiai. 1931–1936, VUB RS, f. 96–275.

27 1934 m. pavasario semestro paskaitų tvarkaraštis: 1934–I–15 – 1934–VI–15, Kaunas: [Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakultetas], 1934, p. 5.

28 J. Balio 1935 m. birželio 2 d. raštas VDU Humanitarinių mokslų fakulteto dekanui, VUB RS, f. 96–161 (J. Balio asmens bylos dokumentai).

29 Žr. VDU HMF Tarybos 1934 m. sausio 19 d. posėdžio protokolas, VUB RS, f. 96–VDU 18, l. 29–30.

katedra, kurios pirmaisiais asistentais nuo 1934 metų rudens išrenkami iš studijų užsienyje grįžę archeologas Jonas Puzinas ir folkloristas Jonas Balys³⁰. Sugrįžtantieji iš studijų Vakarų universitetuose, žinoma, parsiveždavo ir vakarietiškos kultūros idėjų, įgytos mokslinės patirties, tuo tarpu didžioji akademinės ir meno bendruomenės dalis rinkosi Rytų, tai yra slaviškąją, kultūrinę linkmę (Brazaitis 1982: 4). Jau iš laiko perspektyvos žvelgdamas į to meto situaciją, Juozas Brazaitis teigė, kad „[a]tsidūrimas tarp dvejopų kultūrų davė gyvenimui dvilypumo, įtampos, idėjinės, kultūrinės kovos“ (ten pat). Iš tokios pozicijos dar tarpukariu jis buvo linkęs apmąstyti ir tarp jauno folkloristo J. Balio ir profesoriaus V. Krėvės–Mickevičiaus spaudoje išplieskusį konfliktą dėl pastarojo skelbiamų tautosakos tekstų autentiškumo. Šiuo atveju tenka kliautis prisiminimais: A. Mažiulis yra rašęs, kad 1939 m. J. Brazaitis (tuomet – Ambrazevičius), vadovavęs VDU Teologijos–filosofijos fakulteto lietuvių tautosakos seminarui, į programą buvo įtraukęs ir V. Krėvės skelbtos tautosakos autentiškumo klausimą. Apibendrinamas seminaro dalyvių diskusijas ir pritardamas jų išvadai, kad V. Krėvė skelbiamą tautosaką pataisinėjo, o J. Balys apie tai rašydamas per aštriai pasisakė, jis buvo linkęs išvelgti ir gilesnes šio, atrodytų, asmeninio susikirtimo priežastis, kurias siejo su „išeitomis“ skirtingomis tautosakos mokyklomis; V. Krėvės pažiūra į tautosaką buvusi „literatūrinė, atremta į A. N. Veselovskį, kaip ir jo pagrindinio gynėjo prof. B. Sruogos“, o J. Balys orientavosi į Vakarų Europos (ypač suomių mokyklos) darbo tautosakos srityje modelį (Mažiulis 1980)³¹ ir, kaip matyti iš dar 1932 m. paskelbto straipsnio, kurio, beje, nepublikavo Tautosakos komisijos leidžiamas žurnalas *Mūsų tautosaka*³², folklorą (t. y. folkloristiką) laikė „bendrosios etnologijos mokslo šaka“ (Balys 1932b: 18).

Čia suminėtos galimos permainų priežastys (neatmetama tikimybė, kad galbūt veikta ir sunkiai užčiuopiamu asmeninių santykių lygmeniu) tikriausiai tik papildė viena kitą Švietimo ministerijai priimant sprendimą stabdyti Tautosakos komisijos

30 VDU HMF Tarybos 1934 m. rugsėjo 28 d. posėdžio protokolas, *VUB RS*, f. 96–VDU 18, l. 49–50.

31 Sovietmečiu dėl žinomų priežasčių vengta rašyti ne tik apie Vakarų šalių mokslo įtaką Lietuvos mokslui, bet ir apie emigravusius į Vakarus mokslo bei kultūros žmones, galbūt todėl, pristatinėjant ir šį konfliktą, platesnė akademinė panorama nepraskleidinėta, istoriografijoje paprastai akcentuojant dviejų folkloristų ambicijų kirsme, kurios bent kiek sušvelnintą versiją būtų leidęs teikti ir platesnis ne tik J. Balio asmenybę atspindinčių bruožų, bet ir mokslinių archyvo vadovo nuostatų aptarimas. Iš Tautosakos archyvo vedėjo susirašinėjimo su rinkėjais, tautosakos rinkimui vadovavusiais gimnazijų mokytojais ar direktoriais, rinkiniuose galbūt klaidingai nurodytiems pateikėjams siųstų užklausimų ar išvykų pas juos dėl iš jų neva užrašytos tautosakos aiškėja, kad su nesąžiningais ar nestropiais rinkėjais archyvo elgtasi labai griežtai – kaip rašoma Rokiškio gimnazijos mokytojui J. Tarvydui adresuotame 1938 m. lapkričio 24 d. laiške, „kitaip nebūtų galima apsiginti nuo šiukšlių“ (*Lietuvių tautosakos archyvo dokumentai (1938 m.)*, saugomi LLTI LTR). Dėl aštrių pasisakymų apie nestropiai parengtus tautosakos rinkinius J. Baliui yra tekę aiškintis ir Švietimo ministerijai, į kurią kreipdavosi rinkėjai.

32 Žr. 1931 m. gruodžio 27 d. J. Balio laišką prof. V. Krėvei–Mickevičiui, *Tautosakos komisijos dokumentai (1931 m.)*, saugomi LLTI LTR – LTA d 5/72/.

darbą ir steigti naują savarankišką jau ministerijai pavaldžią folklorinę veiklą koordinuojančią įstaigą. Taip 1935 m., priėmus Tautosakai tvarkyti įstatymą³³, įkurtas Lietuvių tautosakos archyvas. Numatyta archyve saugoti ir abiejų minėtų artimo profilio komisijų sukauptas tautosakos kolekcijas³⁴. Tačiau V. Krėvės vadovaujama komisija nebuvo linkusi paklusti šiam Švietimo ministerijos sprendimui, kaip ir anksčiau atsisakiusi patenkinti Kultūros reikalų departamento prašymą jos fonduose saugomas dainų melodijas perduoti Komisijai tautos melodijoms rinkti ir tvarkyti³⁵. Tautosakos rinkiniai ir visas kitas Tautosakos komisijai priklausęs turtas archyvui perduotas tik įsikišus Ministrų Kabinetai (švietimo ministro prašymu)³⁶. Vėliau, 1940–aisiais, Lietuvos mokslo įstaigoms perduodant Vilniuje uždarytų organizacijų turtą ir įvairius fondus, į Lietuvių tautosakos archyvą kaip bendro etnokultūrinio paveldo dalis suplaukė ir Lietuvių mokslo draugijos tautosakos rankraščiai bei fonografo velenėliai³⁷.

Prieš 80 metų įsteigtas Lietuvių tautosakos archyvas ir šiandien yra centrinis folkloro archyvas, saugantis svarbiais lietuvių folkloristikos, tautos kultūros bei istorijos dokumentais laikytinas šimtametes kolekcijas ir vis dar kaupiantis naujausių lauko tyrimų duomenis. 1935 m. liepos 6 d. *Vyriausybės žiniose* paskelbtu Tautosakai tvarkyti įstatymu apibrėžta daug platesnė archyvo veikla – rinkti, sisteminti, leisti ir saugoti tautosaką ir tautos melodijas.

Vadovauti besikuriančiai naujai kultūros įstaigai tuomet buvo paskirtas Jonas Balys, folkloristikos pagrindus gavęs Graco (1930–1931), Vienos (1931–1933), Helsinkio (1933–1934) universitetuose, todėl būtent Vakarų Europos tautosakinio darbo organizavimo patirtimi grindęs moksliniais principais tvarkomo lietuvių folkloristikos centro veiklą ir kartu siekęs lietuvišką medžiagą bei individualius tyrimus integruoti į vakariečių folkloristikos studijas, pirmiausia – lyginamuosius tyrimus, kuriuos išpopuliarino istorinis-geografinis, arba suomių, tyrimo metodas. Asmeniniams archyvo vadovo interesams iš esmės sutapus su tokio pobūdžio

.....

33 *Vyriausybės žinios*, 1935, liepos 6, Nr. 488, p. 1.

34 Žr. Švietimo ministro 1935 m. liepos 16 d. raštą Vytauto Didžiojo universiteto rektoriui, *LCVA*, f. 391, ap. 4, b. 1778, l. 45.

35 Žr. Kultūros reikalų departamento direktoriaus 1935 m. sausio 7 d. ir vasario 8 d. Tautosakos komisijai siųstus raštus (*LCVA*, f. 391, ap. 4, b. 1778a, l. 59, l. 57) ir iš Tautosakos komisijos pirmininko 1935 m. vasario 12 ir 18 dienomis gautus atsakymus (*LCVA*, f. 391, ap. 4, b. 1778a, l. 58, l. 56).

36 Žr. Švietimo ministro 1935 m. lapkričio 21 d. raštą Ministrui Pirmininkui (*LCVA*, f. 391, ap. 4, b. 1778a, l. 4), Ministrų Kabineto 1931 m. lapkričio 21 d. posėdžio protokolą (*LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 847, l. 147) ir švietimo ministro 1935 m. lapkričio 27 d. raštą Vytauto Didžiojo universiteto rektoriui (*LCVA*, f. 391, ap. 4, b. 1778a, l. 25).

37 Plačiau žr. Tautosakos archyvo vedėjo J. Balio 1940 m. rugsėjo 30 d. pranešimą apie LMD tautosakos rinkinius Lituanistikos instituto direktoriui, *Lietuvių tautosakos archyvo dokumentai (1940 m.)*, saugomi LLTI LTR.

institucijai derančia paskirtimi (įstatyme numatyta Tautosakos taryba turėjo tik patariamąjį balsą), prioritetu tapo medžiagos rinkimas ir sisteminimas (plg. Balys 1935b)³⁸. Filologinės folkloristikos šalininkai *tekstų sukrovimą archyvan, sunumeravimą, suštapavimą, sukataloginimą* laikė pigiausia ir lengviausia išėitimi (Sruoga 2003:429). Vytautas Kavolis, vertindamas ir išėivijoje panašia linkme J. Balio plėtojamus tautosakinius darbus, vaizdžiai įvardijęs juos kaip „lavonų preparavimą“; pabėžė, kad „papročių (arba bet ko kito) aprašymas ir klasifikacija tėra tik medžiagos moksliniam darbui paruošimas, atskirtinas nuo to, kas yra paties mokslinio darbo esmė, būtent paruoštos medžiagos analizė, siekiant suvokti ją pagaminusio proceso logiką“ (Kavolis 1982: 167). Tačiau XX a. ketvirtajame dešimtmetyje šių vis dar žiojinčių spragų užpildymas buvo būtina prielaida atverti naujus horizontus ne tik folkloro studijoms, bet ir šaltinių rengimui, nes turimi rinkiniai tebuvo vos pakankami pradėti jų leidimą (Balys 1938b: 77), o teoriniai ir metodologiniai tautosakos klasifikavimo ir sisteminimo principai nė nepradėti plačiau svarstyti.

Šiuokart, atsisakant išsamesnės visą Lietuvą apėmusio tautosakos rinkimo apžvalgos, tik pabrėžtina, kad renkant medžiagą siekta sukaupti kuo gausesnes ir temiškaikai kuo įvairesnes³⁹, visus regionus reprezentuojančias folkloro kolekcijas. J. Balio teigimu, nepriklausomoje Lietuvoje „nedaug teliko tokių vietų, iš kur kas nors nevažiavo į Kauną, pakviestas Lietuvių Tautosakos Archyvo, arba kur neapsilankė tautosakos rinkėjas, iki įkyrumo klausinėdamas apie visokius dalykus, turinčius ryšio su mūsų senove ir Tautos kūryba“ (Balys 1949)⁴⁰.

Tuo pat metu šalia tautosakos rinkimo pradėti ir parengiamieji tyrimo darbai – kurtos ar bandytos kurti klasifikacijos sistemos, turėjusios užtikrinti susistemintos medžiagos prieinamumą mokslo ir kultūros reikmėms, kartu, tikėtina, įtvirtinti folkloristiką kaip savarankišką mokslą su specifinėmis metodologinėmis tyrimų priėgomis. Dar stažuodamasis Helsinkyje J. Balys pagal Antti Aarne's sistemą⁴¹, kuria vadovaujantis jau buvo išleista keletas Europos tautų pasakų katalogų, pradėjo sudarinėti ir Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogą; jį, susisteminęs 16 tūkstančių

38 Konkrečių duomenų apie Lietuvių tautosakos archyvo užmojus pateikia jo Tarybos 1935–1940 metų posėdžių protokolai (žr. Kostas Aleksynas (par.). „Lietuvių tautosakos archyvo posėdžių protokolai“, *Tautosakos darbai*, 2005, t. XXX, p. 191–212).

39 Pavyzdžiui, rengiant pakartotinį 1936 m. paskelbto *Tautosakos rinkėjo vadovo* leidimą, bendradarbiauta netgi su kitomis institucijomis: antai liaudies veterinarijos rinkimo reikalu kreiptasi į Veterinarijos akademiją, išleidusią, kaip rašoma laiške, tokiai medžiagai rinkti programą, į Apygardos teismą, parengusį instrukciją teisinei tautosakai rinkti (žr. *Lietuvių tautosakos archyvo dokumentai (1940 m.)*, saugomi LLTI LTR).

40 Okupuotame Vilniaus krašte tautosakos rinkimo darbą XX a. ketvirtajame dešimtmetyje vis dar tęsė ir Lietuvių mokslo draugija (žr. „Iš Lietuvių Mokslo Draugijos kronikos“, *Lietuvių tauta*, 1936, kn. 5, p. 280–292).

41 Verzeichnis der Märchentypen. Mit Hilfe von Fachgenossen ausgearbeitet von Antti Aarne, *FF Communications*, 1910, No. 3.

pasakų ir sakmių variantų, paskelbė 1936 metais⁴². Katalogas buvo išleistas su trumpomis kai kurių, dažniausiai retesnių ar kitur neaptinkamų pasakų motyvų santraukomis anglų kalba (ją 1935 m. Lunde vykęs tarptautinis Pasakų tyrinėtojų kongresas rekomendavo pasitelkti tarptautiniams folkloro reikalams) ir susilaukė palankių užsienio folkloristų vertinimų (plačiau žr. Balys 1938b: 79). O štai dainų – tekstų ir melodijų – klasifikacijos sistemos, reikalavusios ne tik specialaus pasirengimo, medžiagos išmanymo, bet ir sutelktų tekstologų ir muzikologų pastangų, anuomet liko nesukurtos. Nors ir šioje srityje negausiūs archyvo darbuotojų grupelės buvo kryptingai dirbama. Tik priminsime, kad jau 1935 m. *Tautosakos darbų* pirmajame tome paskelbtame straipsnyje Z. Slaviūnas atsargiai siūlė melodijų sisteminimo principus, vadovaudamasis suomių ir vokiečių etnomuzikologų patirtimi (Slavinskas 1935); 1940 m. *Tautosakos rinkėjo vadove* lietuvių liaudies melodijų sisteminimo apmatų pristatė ir Jadvyga Čiurlionytė (žr. Čiurlionytė 1940), kiek anksčiau (1938) parengusi lietuvių etnomuzikologijai pagrindus klojusią *Lietuvių liaudies melodijų* rinktinę⁴³, kurioje medžiaga buvo sugrupuota pagal etnografines sritis, tokiu būdu išryškinant regioninius melodijų savitumus. Tais pačiais metais kaip atskiras *Tautosakos darbų* tomas publikuotoje Vilniaus krašto lietuvių tautosakos rinktinėje skelbiant dainas bandoma duoti ir jų tekstų klasifikaciją⁴⁴, kuri specialistų neliko nepastebėta ir sulaukė pamatuotų pastabų ją tobulinti (Ambrazevičius 1938b: 343). Būta ir kitų dainų tekstų klasifikacinės sistemos kūrimo bandymų. 1937–1939 m. J. Ambrazevičiaus vadovaujami VDU Teologijos-filosofijos fakulteto lituanistai sudarinėjo Antano ir Jono Juškų paskelbtų dainų katalogą, kuris, deja, taip ir liko rankraščiu (Mažiulis 1957: 78). Tam tikros dalies dainų katalogu būtų galima laikyti ir M. Biržiškos parengtas *Liudo Rėzos Dainas*, nes rengdamas leidinio komentarus jis susistemino ir sužymėjo vėliau spausdintus publikuojamų tekstų variantus, sudarydamas sąlygas išryškėti dainų tipams (Sauka 2007: 316).

Minėtieji darbai atvėrė kelius tautosakos sklaidai. Ir vėlgi – pirmaisia angažuotasi išgryninti ir įtvirtinti tautosakos rinkinio kaip moksliniu pagrindu parengto šaltinio statusą: stengiamasi nepažeisti autentiško tautosakos teksto pavidalo, dainas publikuoti su melodijomis (jei jos užrašytos), įdedamos pratarmės, apibendrinančios ir pristatančios skelbiamą medžiagą ar rinkinio sudarymo principus, kruopščiai sudaromos tautosakos šaltiniui būtinos rodyklės, žemėlapiai, netgi tos srities tyrimų bibliografija⁴⁵.

42 Jonas Balys. „Lietuvių pasakojamosios tautosakos motyvų katalogas = Motif-index of Lithuanian Narrative Folk-lore“, *Tautosakos darbai*, 1936, t. II, p. III–XXXVIII, 1–254.

43 *Lietuvių liaudies melodijos*, parengė J. Čiurlionytė, (*Tautosakos darbai*, t. V), Kaunas, 1938, I–VI, 1–310 p.

44 *Vilniaus krašto lietuvių tautosaka*, parengė J. Balys, (*Tautosakos darbai*, t. IV), Kaunas, 1938.

45 Šiuo atveju leidinių koncepcijai išryškinti pakanka ir bibliografinio jų aprašo: *Vilniaus krašto lietuvių tautosaka*, parengė Jonas Balys, (*Tautosakos darbai*, t. IV), Kaunas, 1938, III–XVII, 1–330 p. [pratarmė liet. ir angl. (p. V–XVI), geografinė, pateikėjų ir užrašytojų r-klės, žml.];

1940 m. sakmių tomu⁴⁶ pagaliau pradėta ir nauja, moksliskai sutvarkytų rinkinių serija *Lietuvių tautosaka*⁴⁷. J. Balio teigimu, visai parengti spaudai buvo ir dar du tomai, tačiau „okupacinės vokiečių valdžios cenzūra nedavė leidimo spausdinti“ (Balys 1947–1948 [V]); galimybių tęsti šią seriją, deja, nebuvo ir prasidėjus sovietinei okupacijai.

Su mokslinėmis derintos ir šviečiamosios, arba taikomosios, šaltinių rengimo idėjos, orientuojantis ne tik į akademinės bendruomenės poreikius, bet ir į išaugusius to meto visuomenės kultūrinius lūkesčius, ne visada sutapusius su *grynuoju* mokslu⁴⁸. Kaip reikšmingas indėlis į XX a. kultūrą pirmiausia būtų išskirtina mintoji J. Čiurlionytės parengta visų Lietuvos etnografinių regionų liaudies melodijas pristatanti rinktinė, kuri dėl melodikos įvairumo ir „estetizuojančio“ pobūdžio daugelį metų buvo itin mėgstama ir naudojama lietuvių kompozitorių (Ramoškaitė 2000: 147; taip pat žr. Kaveckas 1939: 27). Šalia mokslo ir kultūros idėjų skleidimo šaltinių publikacijomis galbūt subtiliai atsiliepta ir į to laiko politines aktualijas. Jau ano meto spaudoje, vertinant didesniais rinkiniais skelbiamą Vilniaus krašte ar Mažojoje Lietuvoje užrašytą tautosaką, pabrėžta ne tik šios medžiagos svarba lietuvių kultūros ar tarpkultūriniais tyrimams, bet ir lietuviška jos savastis, lietuvius ir anapus Lietuvos sienos gyvenančius tautiečius siejantys „dvasiniai ir neišdildomi ryšiai“ (Ivinskis 1938: 424; taip pat žr. Ambrazevičius 1938b).

Lietuvių tautosakos archyvo darbuotojų (ne tik jo vedėjo Jono Balio) mokslinė tiriamaoji veikla taip pat praturtino tada dar negausius lietuvių folkloro tyrimus, kuriuos pristatant ne vienu atveju kaip leitmotyvą reikėtų kartoti *pirmą kartą*. Tačiau šios folkloristikos židiniu tikrąja to žodžio prasme tapusios įstaigos šakota tiriamaoji ir taikomoji veikla jau būtų kito tyrimo tema. O norint atverti plačią XX a. pirmosios pusės folkloristikos panoramą reikėtų gręžtis ir į kitų to meto kultūros ir mokslo institucijų – komisijų, archyvų, draugijų, bibliotekų – veiklą, apėmusią vertingos rankraštinės medžiagos kaupimą, tautosakos rinkimą ir, žinoma, tyrimus.

Lietuvių liaudies melodijos: [dainų, žaidimų ir šokių bei instrumentinės muzikos rinktinė], parengė Jadvyga Čiurlionytė, (*Tautosakos darbai*, t. V), Kaunas, 1938, I–VI, 1–310 p. [pratarmė (p. V, VI), straipsnis (p. 257–279), lietuvių etnografinės muzikos bibliografija (p. 281–300), abėcėlinė dalykų [kūrinių] ir melodijų užrašytojų r-klės, nat., žml.]; *Klaipėdiškių lietuvių tautosaka*, redagavo Jonas Balys, (*Tautosakos darbai*, t. VII), Kaunas, 1940, 160 p. [pratarmė (p. 3–7), geografinė r-klė, žml.].

46 *Lietuvių liaudies sakmės = Lithuanian Folk Legends*, t. 1, parengė J. Balys, Kaunas, 1940.

47 Keleriais metais anksčiau, 1935 metų pabaigoje įsteigus Latvių tautosakos archyvo leidyklą, tokią seriją buvo pradėję leisti ir latvių folkloristai, publikavę dainų, burtažodžių, tikėjimų, papročių rinkinius.

48 Čia prašytusi būti primintas J. Balio pasakojamosios tautosakos katalogo vertinimas, to meto spaudoje paliudytas paties jo parengėjo: „[I]šleidęs ‘Lietuvių pasakojamosios tautosakos motyvų katalogą’, kuris ir mūsų, o ypač užsienio specialinėje spaudoje buvo palankiai sutiktas ir teigiamai įvertintas, ne iš vieno savo pažįstamo ir prieteliaus išgirdavau tokius priekaištus: ‘Kokią čia dabar knygą išleidai, nei šis, nei tas! Nusipirkau ir nėr ko skaityt: po kelis telegrafo stiliaus sakinius ir devynios galybės skaičių, visokių jerooglifų. Aš domėjau tautosaka ir manau, kad ten yra įdomesnių dalykų’“ (Balys 1938a: 23).

Pabaigai tegu bus primintas vienas faktas iš Lietuvių tautosakos archyvo (žvelgiant plačiau – iš lituanistikos) istorijos.

Dar XX a. trečiajame dešimtmetyje kilusi Lituanistikos instituto idėja buvo įgyvendinta tik dvidešimtaisiais nepriklausomybės metais, J. Tonkūno vadovaujamai Švietimo ministerijai pasiryžus aktyviau spręsti lituanistinių tyrimų organizavimo klausimą ir mokslu pagrįsti lietuvių kultūrinės savasties paieškas (plačiau žr. Mačiulis 2005: 176–190). 1937 metų rudenį ministerijos rūpesčiu svarstymams buvo pateiktas Lituanistikos instituto įstatymo projektas, kuriame numatyta, kad ši naujai steigiama valstybinė mokslo įstaiga turės tris skyrius: Lietuvių filologijos, Lietuvos istorijos, Lietuvos etnografijos ir geografijos; tirs lietuvių kalbą, raštiją ir Lietuvos praeitį; rinks, tvarkys ir skelbs šių sričių medžiagą, leis šaltinius; rems kitų dirbamus lituanistikos darbus; atstovaus lituanistikos mokslams Lietuvoje ir užsienyje⁴⁹. Įstatymo projektas buvo išsiųstas ir Tautosakos archyvo vedėjui Jonui Baliui. Jis savo pastabose rašė:

Šiame projekte visai nėra vietos tautosakai, nors str. 18b ir 19 Tautosakos Archyvas norima sulikviduoti. Skirti tautosaką prie filologijos ir literatūros, reikštų atsilikti 50-čia metų nuo šios savaimingos mokslo disciplinos padarytos pažangos. Tautosaka nėra ir etnografija, nes ji apima tradicinę dvasinę tautos kūrybą, tuo tarpu etnografija apsiriboja medžiagine. Str. 4 sakoma, kad „instituto tikslas yra a) tirti lietuvių kalbą ir raštiją (kas ji?) ir Lietuvos praeitį“. Vadinasi, tautosakai vietos nėra. Toliau: „leisti kalbos, raštijos (!) ir istorijos šaltinius“. Tautosakos leidimas irgi neminimas, nes ji nėra kokia nors „raštija“. Jei tai yra tik terminologinis nesusipratimas, tada reikalinga instituto skyrių skaičių papildyti aiškiai formuluotu Lietuvių tautosakos skyriumi, blogiausiu atsitikimu galima jam būtų duoti ir Lietuvių tautotyros skyriaus vardas. <...> Jei norima tautosakos reikalus bent nepabloginti, <...> Lietuvių Tautosakos Archyvas ir instituto rėmuose turi laikyti savo senąjį vardą, nes: a) šiuo vardu jis jau yra plačiai žinomas ir vertinamas šios srities užsienio specialistų tarpe bei atitinkamoj spaudoj <...>; b) literatūroj jau plačiai yra vartojamas jo trumpinimas LTA rankraščių ir kitai jo turimai medžiagai pažymėti (pav., tarptautiniame pasakų kataloge), tad pakeitus vardą ir signatūrą pasidarys bereikalingų painiavų ir neaiškumų.⁵⁰

Atrodo, bus tekę derinti akademinėje aplinkoje besireiškusias skirtingas pozicijas, nes 1938 m. spalio 31 d. *Vyriausybės žiniose* paskelbtame „Antano Smetonos Lituanistikos instituto statute“ (įstatymas įsigaliojo 1938 m. lapkričio 1 d.) tauto-

49 Lituanistikos instituto įstatymas. Projektas: [J. Balio koreguota redakcija], *Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos rankraštynas* (toliau – *LLTI BR*), F69-306, 3 l.

50 J. Balio atsakymas Švietimo ministerijos Generaliniam sekretoriui dėl Lituanistikos instituto įstatymo projekto, *LLTI BR*, f. 69-288, l. 2–3.

sakos tyrimai įtvirtinti kaip savarankiška veiklos sritis. Statutas skelbė, kad steigiamos mokslo įstaigos tikslas – „1) tirti lietuvių kalbą, lietuvių tautosaką ir Lietuvos praeitį, 2) rinkti, tvarkyti ir skelbti lietuvių kalbos, lietuvių tautosakos ir Lietuvos istorijos mokslinę medžiagą ir šaltinius, 3) atstovauti lituanistikos mokslams Lietuvoje ir užsienyje“⁵¹. Kaip atskiras struktūrinis vienetas į instituto sudėtį, be Lietuvių kalbos ir Lietuvos istorijos skyrių, įėjo ir Tautosakos skyrius, „vadinamas lietuvių tautosakos archyvu“⁵².

Šis trumpai primintas Lituanistikos instituto steigimo istorijos faktas neleidžia abejoti, kad XX a. ketvirtajame dešimtmetyje lietuvių folkloristika jau buvo įkėlusioji į akademinį lauką ir žengusi dar tik pirmuosius, bet tvirtus žingsnius sakinio kultūros paveldo rinkimo, saugojimo ir tyrimų linkme.

LITERATŪRA

- Ambrazevičius Juozas 1937. „Naujas žingsnis į pasakų mokslą“, *XX amžius*, kovo 25 d., Nr. 68 (226).
- Ambrazevičius Juozas 1938a. [Recenzija:] „Liudo Rėzos dainos. Pirmojo lietuviško dainyno III leidimas, M. Biržiškos spaudai parengtas. I ir II dalys. Vytauto Didžiojo Universiteto Humanitarinių Mokslų Fakulteto leid., Kaunas 1935 ir 1937, 172 + 112 psl.“; *Židinys*, Nr. 8-9, p. 132–133.
- Ambrazevičius Juozas 1938b. [Recenzija:] „Tautosakos darbai. IV. Vilniaus lietuvių tautosaka. Lietuvių Tautosakos Archyvo leidinys. Spaudai paruošė Dr. J. Balys. Kaunas 1938, 330 psl.“; *Židinys*, Nr. 8-9, p. 342–344.
- Balys Jonas 1932a. „[Recenzijos]. Tautosaka“, *Vairas*, Nr. 5, p. 139–140.
- Balys Jonas 1932b. „Folklorininko darbas“, *Vairas*, Nr. 10, p. 18–28.
- Balys Jonas 1935a. „A Short Review of the Collection of Lithuanian Folk-Lore“, *Tautosakos darbai*, t. 1, p. 1–26.
- Balys Jonas [Dr. J. B.] 1935b. „Tarptautinis pasakų tyrinėtojų kongresas Lunde“, *Lietuvos aidas*, lapkr. 27, Nr. 297 (2560).
- Balys Jonas 1936. „Dėl ‘Džukų tautosakos falsifikacijų’“, *Vairas*, Nr. 11, p. 284–304.
- Balys Jonas 1938a. „Dviveidė moralė“, *Akademikas*, Nr. 1, p. 23–24.
- Balys Jonas 1938b. „Tautosakos leidimo reikalai“, *Vairas*, Nr. 2, p. 76–79.
- Balys Jonas 1947–1948. „Tautosaka Nepriklausomoj Lietuvoj [I]“, *Mūsų kelias*, 1947, rugs. 4, No. 36; [II], 1947, rugs. 11, No. 37; [III], 1947, gruodž. 18, No. 52; [IV] 1948, sausio 8, No. 1-2; [V], 1948, sausio 15, No. 3; [VI] 1948, sausio 22, No. 4.
- Balys Jonas 1949. „Tautosaka arba folkloras Amerikoje“, *Dirva*, vas. 11, Nr. 6.
- Beleckas J. K. 1934. „Kultūros turtai priklauso visai lietuvių tautai“: [A. Juška spaudos atstovams pristato Kultūros reikalų departamento darbus], *Lietuvos aidas*, rugpj. 16.
- Brazaitis Juozas 1982. „Akademija tautos kryžkelėse“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai*, t. 9: *Devintasis L.K.M. Akademijos suvažiavimas 1973 m. rugpjūčio 31 – rugsėjo 2 d. Bostono kolegijoje*, p. 3–17.
- Būga Kazimieras 1923. „Pratarmė. I“, *Tauta ir žodis*, kn. 1, [be p.].

51 „Antano Smetonos Lituanistikos Instituto statutas“, *Vyriausybės žinios*, 1938, spalio 31, Nr. 624, p. 535.

52 *Ten pat.*

- Čiurlionytė Jadvyga 1940. „Liaudies melodijų katalogas“, in: *Tautosakos rinkėjo vadovas*, redagavo J. Balys, 2-oji laida, Kaunas: Lituanistikos instituto Lietuvių tautosakos archyvas, p. 154–160.
- Gaigalaitė Aldona 2009. „Mokslinė istorinė periodika nepriklausomoje Lietuvoje (1921–1940)“, *Istorija*, t. 75, p. 40–51.
- Grigas Kazys 2000. „Nuo pirmųjų raštų iki sisteminio leidinio“, in: *Lietuvių patarlės ir priežodžiai*, t. 1, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 25–42.
- Ivinskis Zenonas 1938. [Recenzija:] „Tautosakos darbai. Lietuvių Tautosakos Archyvo leidinys. (Folklor studies. Publikation of the lithuanian folk-lore archives). III t. Kaunas 1937. 364 psl. „Spindulio“ spaustuvė“, *Židinys*, Nr. 3, p. 424–426.
- Juzefovičius Romas 2007. *Lietuvos humanitarų mokslo organizacijos (1918–1940)*, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas.
- Kaveckas Konradas 1939. [Recenzija:] „Lietuvių liaudies melodijos. Spaudai paruošė J. Čiurlionytė. Lietuvių Tautosakos Archyvo leidinys. Kaunas 1938“, *Muzikos barai*, Nr. 1, p. 27–28.
- Kavolis Vytautas 1982. „Išėivijos lietuviai socialiniuose moksluose: I“, *Metmenys*, Nr. 43, p. 165–176.
- Lietuvos aidas 1935. „Tarp mokslo ir populiarizacijos“, *Lietuvos aidas*, sausio 16, Nr. 13 (2273).
- Mačiulis Dangiras 2005. *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 metais*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.
- Matulevičienė Saulė 2005. „Mykolas Biržiška ir lietuvių dainologija“, *Liaudies kultūra*, Nr. 2, p. 35–41.
- Mažiulis Antanas 1957. „Nepriklausomos ir dabartinės Lietuvos tautosakos darbai“, *Aidai*, Nr. 2, p. 74–85.
- Mažiulis Antanas 1959. „Lietuvos tautotyriminko sukaktis: dr. J. Baliui penkiasdešimt“, *Aidai*, Nr. 9, p. 411–413.
- Mažiulis Antanas 1980. „Tarp Krėvės ir Balio tautosakos sampratos“, *Draugas*, liepos 5, Nr. 157 (27).
- Merkelis Aleksandras 1932. „Lietuvių mokslo draugija. (25 metų sukaktuvėms paminėti)“, *Vairas*, Nr. 4, p. 539–541.
- Niemi Aukusti Robert 1996. *Lituanistiniai raštai: lyginamieji dainų tyrinėjimai*, sudarė ir iš suomių kalbos vertė Stasys Skrodenis, Vilnius: Džiugas.
- Ramoškaitė Živilė 2000. „Jadvygos Čiurlionytės folkloristika iki 1940-ųjų metų“, *Tautosakos darbai*, t. XII (XIX), p. 141–153.
- Sauka Leonardas 2007. „Mykolas Biržiška ir lietuvių dainos: 125-ąsias gimimo metines paminint“, *Tautosakos darbai*, t. XXXIV, p. 310–317.
- Slavinskas Zenonas 1935. „Liaudies melodijų tvarkymo sistemos“, *Tautosakos darbai*, t. I, p. 179–194.
- Sruoga Balys 2003. „Mūsų tautosaka ir gyvenimas“, in: Balys Sruoga. *Raštai*, t. 9, kn. 1: *Tautosakos studijos, 1921–1947*, [parengė Algis Samulionis, Donata Linčiuvienė], Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 414–436; persp. iš *Mūsų tautosaka*, 1935, t. X, p. 198–216.
- Venclova Antanas 1938. „Neatidėtinai darbai“, *Dienovidis*, Nr. 1, p. 33–37.
- Vyksna Mara 2014. „Latvių tautosakos archyvas laikams keičiantis“, *Tautosakos darbai*, t. XLVII, p. 166–180.
- Žukas Vladas 1969. „Iš tautosakos rinkimo ir spausdinimo istorijos“, *Liaudies kūryba*, t. 1, p. 124–143.

Folkloristics in the Independent Lithuania (1918–1940): Outlining the History

VILMA DAUGIRDAITĖ

Summary

The Soviet occupation starting after the WWII determined the direction of folklore research in Lithuania for decades, not only taking away the possibility of continuing the folklore studies launched already in the independent interwar Lithuania, but even that of appreciating the ideologically untainted history of folkloristics from that period. The 80th anniversary of the Lithuanian folklore archives that is celebrated this year encouraged us turning back and revisiting this span in the history of the Lithuanian folkloristics, which at the time was just acquiring the shape of an independent scholarly discipline. Based on various documents scattered in different archives and repositories and on the relevant publications in periodicals of the time in question, the author of the article discusses the cultural, academic and political situation of establishing the first centralized folklore institutions (the Folklore Commission, the Commission for Gathering Folk Melodies, and the Lithuanian Folklore Archives). The author also analyzes the tasks that these institutions had to fulfill as well as the ways in which the representatives of different schools of folklore research dealt with these tasks.

An important prerequisite for establishing a folklore research center in the independent Lithuania was founding of the Lithuanian University, which joined humanitarians willing and ready to organize the research activities, and raising various issues related to the investigations of the national culture, its dissemination and collection in view of the future research. Therefore, it is hardly accidental that in 1930 the Folklore Commission was established at the Faculty of Humanities. It was the first official institution in charge of folklore: collection of the Lithuanian folklore and preparing for its systematization. As many other commissions of the time, it also launched publication of series entitled *Mūsų tautosaka* ['Our Folklore'] – the first research journal in folklore, which published numerous collections, ethnographic descriptions of daily life and customs, and research articles. However, due to the lack of a broader understanding of folklore and in absence of educated folklore specialists, folklore was primarily regarded as a source material for literature and science, while research was frequently overshadowed in the Commission's activities by folklore popularization.

Nevertheless, in the course of the 1930s significant changes took place in the Ministry of Education and in the cultural policy that it implemented. These changes affected folkloristics as well. In 1934, Juozas Tonkūnas was appointed as the new Minister of Education. Having his background in the academia, he radically changed the direction of the national culture policy, attempting finally to bring the abstract rhetoric concerning the rather obscure "national culture" onto a solid basis. Such basis, according to him, could only be established as a result of the scholarly research, and more precisely – studies of Lithuanian language, literature, history, and folklore. It is also important, that academic community had matured by that time and was ready for the changes to take place. In the 1930s, the University of Vytautas Magnus introduced a separate course in Lithuanian folklore, while in 1934 a Chair in Ethnics was finally established. Having completed their studies at the Western universities and acquiring basic learning in folkloristics, young specialists started coming back, bringing together Western cultural ideas and research experiences.

The above-mentioned reasons (insufficient scientific activities of the Folklore Commission, appearance of young specialists educated in folklore and general changes in cultural policy) could have prompted the Ministry of Education to terminate the activities of the Folklore Commission, establishing instead a new scholarly institution subordinated directly to the Ministry. Thus, the Lithuanian Folklore Archives was established in 1935, which until nowadays preserves its central position as the most important folklore repository,

storing centuries-old collections regarded as important documents of Lithuanian folklore, national culture and history, as well as continuing to accumulate the most recent fieldwork data. The sphere of the activities of the Folklore Archives was defined in July 6, 1935 by the special law; it included collection, systematization, publishing and preservation of the (verbal) folklore and folk melodies. Jonas Balys, a professional folklorist educated at the Western European universities and therefore preferring the Western pattern of dealing with folklore, was appointed director of the newly established Folklore Archives. As diverse scholarly and applied activities of the Lithuanian Folklore Archives clearly testify, the Lithuanian folkloristics in the 1930s was already making its first, but rather sure steps in the academic field of folklore research, concentrating on collection, preservation and analysis of the oral cultural heritage.

Gauta 2015-11-26